

Participatie van minderjarigen in de jeugdrechtbank: Getuigenissen over de Vlaamse praktijk

Wendy De Bondt

Lisa Vercruysse

Inleiding

De visie achter participatie

Betekenisvolle participatie aan beslissingen genomen door de jeugdrechter,¹ wordt vaak gedefinieerd als de ervaring van jongeren dat er naar hen geluisterd wordt en dat hun mening ook *au sérieux* genomen wordt (Pöllki et al, 2012). De doelstellingen die met participatie beoogd worden en de manier waarop die participatie vervolgens praktisch vormgegeven wordt, is sterk afhankelijk van de conceptuele achtergrond waarbinnen participatie als begrip een invulling krijgt. In een inzichtelijk overzicht van de mogelijke verschillende perspectieven op jongerenparticipatie wordt door Petitseva & Roose (2020) een onderscheid gemaakt tussen drie verschillende conceptuele achtergronden. In eerste instantie verwijzen ze naar een *kritische invulling* waarbij, vertrekkend van een expliciete erkenning van machtsongelijkheid, sociale rechtvaardigheid door het bevorderen van actief burgerschap, centraal staat (Cahill & Davand, 2018; Greenwood & Levin, 2006; Roose, 2005). In tweede instantie verwijzen ze naar een *individu-gerichte invulling*, waarbij het opnemen van verantwoordelijkheid en het aanmoedigen om agency te claimen, centraal staat en participatie gezien wordt als een pedagogisch of zelfs therapeutisch middel (Gray & Smith, 2019; Pleysier, 2019; Roose, Vos & Feryn, 2018; Checkoway, 2010). In derde instantie verwijzen ze naar een *instrumentalistische invulling*, waarbij vanuit een managementlogica geoordeeld wordt dat het meenemen van de visies en belangen van jonge mensen, leidt tot meer effectieve en efficiënte rechtsbedeling (Checkoway, 2010; Roose, 2005). Daarmee vinden ze nauw aansluiting bij de analyse die Bouma et al (2018) presenteren.

De opkomst van internationale aandacht voor kindvriendelijke justitie

Het belang van participatie voor een goeie rechtsbedeling is ook de wetgever niet ontgaan. Het verankeren van een participatierecht voor minderjarigen heeft het potentieel 'het kindvriendelijker maken van justitie', een krachtige boost te geven. Wetenschappelijk onderzoek bewijst dat ook. In de literatuur wordt veelvuldig verwezen naar de resultaten van empirisch onderzoek dat de positieve effecten van het ervaren van een betekenisvolle participatie aantoont. Zo wordt bijvoorbeeld verwezen naar het feit dat kinderen en jongeren die op een goeie manier konden participeren aan besluitvorming, de genomen beslissingen makkelijker accepteren waardoor de uitvoering ervan ook vlotter verloopt (Bouma et al, 2018; Kriz & Roundtree-Swain, 2017; Cashmore 2002). Specifiek voor minderjarigen die zich schuldig maken aan delinquent gedrag, kan effectieve participatie een positieve invloed hebben op hun motivatie voor behandeling, rehabilitatie en integratie. Daarnaast zijn minderjarigen na effectieve participatie eveneens meer gemotiveerd om verantwoordelijkheid op te nemen en om hun banden met de maatschappij te herstellen (Foussard & Yung, 2021; Liefwaard et al., 2017; FRA, 2017; Lansdown, 2011).

¹ In een specifieke Belgische context moet juridisch gezien eigenlijk een onderscheid gemaakt worden tussen beslissingen genomen door de *jeugdrechter* (i.e. beslissingen tijdens de voorlopige fase van de rechtspleging) en beslissingen genomen door de *jeugdrechtbank* (i.e. beslissingen genomen in de fase ten gronde van de rechtspleging). Omdat deze bijdrage vertrekt vanuit de ervaringen van minderjarigen met die beslissingen, en zij geen onderscheid maken tussen beide, wordt in het verdere verloop van de tekst enkel naar 'beslissingen van de jeugdrechter' verwezen, wat beide types van beslissingen in zich draagt.

De ontwikkeling van een kindvriendelijke justitie, waarin ook het recht op participatie een centrale rol speelt, heeft verschillende stadia doorlopen, met mijlpalen en invloeden op verschillende beleidsniveaus.

De aandacht voor de manier waarop justitie zich zou moeten aanpassen in het licht van betrokkenheid van minderjarigen, zien we voor het eerst verankerd in de vorm van de (gezaghebbende doch niet afdwingbare) *Standard Minimum Rules on the Administration of Juvenile Justice*, ook wel gekend als de Beijing Rules, aangenomen op het niveau van de Verenigde Naties (1985). Wat participatie betreft stelt regel 14.2 dat “[t]he proceedings shall be conducive to the best interests of the juvenile and shall be conducted in an atmosphere of understanding, which shall allow the juvenile to participate therein and to express herself or himself freely”. In het bijhorende commentaar wordt verduidelijkt dat “[t]he procedure for dealing with juvenile offenders shall in any case follow the minimum standards that are applied almost universally for any criminal defendant under the procedure known as “due process of law”. In accordance with due process, a “fair and just trial” includes such basic safeguards as the presumption of innocence, the presentation and examination of witnesses, the common legal defences, the right to remain silent, the right to have the last word in a hearing, the right to appeal, etc.”

Het aannemen van die *Standard Minimum Rules* gebeurt op een moment dat de voorbereiding van een generiek *Kinderrechtenverdrag* in de eindfase zit. In 1989 zal dat instrument, dat in de loop der jaren quasi universeel bekrachtigd zal worden, het algemene hoorrecht van kinderen in justitiële procedures in een juridisch afdwingbare tekst verankeren. Vanuit de idee dat minderjarigen erkend moeten worden als individuele rechtssubjecten, wordt vooropgesteld dat ze niet langer aanschouwd worden als een passieve en stille actor in de juridische procedure. Ze zijn drager van rechten en moeten ook de kans krijgen die op een adequate manier te effectueren (Lücker-Babel, 1995). Participatie wordt in artikel 12 VRK ingeschreven als één van de vier algemene basisbeginselen,² en stelt dat “[d]e Staten die partij zijn, verzekeren het kind dat in staat is zijn of haar eigen mening te vormen, het recht die mening vrijelijk te uiten in alle aangelegenheden die het kind betreffen, waarbij aan de mening van het kind passend belang wordt gehecht in overeenstemming met zijn of haar leeftijd en rijpheid”. Het woord ‘verzekeren’ toont volgens Lundy (2007) aan dat verdragsstaten proactieve stappen moeten zetten om minderjarigen te horen. Het is aan beroepsbeoefenaars om actief naar de mening van minderjarigen te vragen en hen de geschikte middelen te bieden om die mening te uiten. Relevant voor jongeren in hun relatie met de jeugdrechter, is dat daar in het tweede lid van artikel 12 VRK aan toegevoegd wordt dat daartoe “het kind met name in de gelegenheid gesteld, te worden gehoord in iedere gerechtelijke en bestuurlijke procedure die het kind betreft, hetzij rechtstreeks, hetzij door tussenkomst van een vertegenwoordiger of een daarvoor geschikte instelling, op een wijze die verenigbaar is met de procedureregels van het nationale recht.”

De verdere concrete invulling van het participatierecht zoals in artikel 12 VRK verankerd, gebeurt pas twee decennia later door het VN Kinderrechtencomité (2009) middels Algemene Commentaar Nr. 12. Zich bewust van het risico op symbolische participatie, formuleert het comité vijf stappen die moeten leiden tot een effectieve implementatie van het recht van minderjarigen om gehoord te worden en te participeren, met name: (1) de voorbereiding op het horen, (2) het horen zelf, (3) de beoordeling van de capaciteit van de minderjarige, (4) de terugkoppeling naar de minderjarige en (5) de mogelijkheid tot het neerleggen van een klacht of het opstarten van een beroepsprocedure.

Intussen groeit ook op Europees niveau de aandacht voor de positie van minderjarigen in juridische procedures. Het gebrek aan een expliciete basis in het EVRM voor het hoorrecht van minderjarigen, geeft aanleiding tot jurisprudentiële discussies over de mogelijke ruime interpretatie van de verdragsbepalingen en de rol die het Europees Hof voor de Rechten van de Mens daarin kan/moet opnemen (Daly, 2011; Van Bueren, 2007). Simultaan aan die debatten worden – op het niveau van

² De drie andere zijn: (1) het principe van het belang van het kind als eerste overweging; (2) het non-discriminatieprincipe; (3) recht op leven, overleven en ontwikkeling.

diezelfde Raad van Europa (2010) – de Richtsnoeren voor een kindvriendelijke justitie aangenomen. Het niet-bindende inspiratie-instrument beoogt een praktische leidraad te zijn, voor lidstaten bij het aanpassen van hun juridische procedures aan de specifieke rechten, belangen en behoeften van minderjarigen. Dat justitie niet kindvriendelijk kan zijn, zonder een centrale plek te geven aan het recht op effectieve participatie (Liefwaard & Kilkelly, 2018), blijkt ook uit de definitie die geformuleerd wordt. *“Child-friendly justice refers to justice systems which guarantee the respect and the effective implementation of all children’s rights at the highest attainable level, bearing in mind the principles listed below and giving due consideration to the child’s level of maturity and understanding and the circumstances of the case. It is, in particular, justice that is accessible, age appropriate, speedy, diligent, adapted to and focused on the needs and rights of the child, respecting the rights of the child including the rights to due process, to participate in and to understand the proceedings, to respect for private and family life and to integrity and dignity”.*

Ondanks het niet-bindende karakter wordt de richtlijn een hoge morele waarde toegedicht. Het Raad van Europa-instrument inspireert de beleidmakers van de Europese Unie om ook met de thematiek aan de slag te gaan. Het ontwikkelen van een kindvriendelijke justitie krijgt dan ook aanzienlijke belangstelling en wordt beschouwd als een van de prioriteiten van de Europese Commissie (2011, 2021). Het aannemen van de Richtlijn 2016/800 vormt voorlopig het sluitstuk van het internationale kader rond participatie van jeugdige delictplegers. Luidens artikel 16 zorgen de lidstaten ervoor *“dat kinderen het recht hebben aanwezig te zijn bij hun proces en zij nemen alle nodige maatregelen om die deelname inhoud te geven, zoals de mogelijkheid om gehoord te worden en hun mening te geven.”*

Kritiek op een achterblijvende praktische vertaalslag

Niettegenstaande een duidelijk juridisch kader – dat in de bindende instrumenten eerder op de oppervlakte blijft, maar in de niet-bindende instrumenten een aantal duidelijke aanbevelingen bevat over de manier waarop de participatie van minderjarigen vorm gegeven moet worden – blijkt de praktische vertaalslag ervan te slabakken. In de literatuur wordt veelvuldig kritiek geuit in het licht van de manier waarop minderjarigen hun participatie door het hoorrecht ervaren. In de praktijk blijkt er vaak geen sprake te zijn van een effectieve of doeltreffende participatie (Bouma et al, 2018; Van Bijleveld et al, 2015). Volgens Rap en Klep (2021) is participatie vandaag vaak nog te veel een *buzzword*. Deze kritiek wordt ook wel omschreven als *tokenism*, wat een symbolische of plichtmatige inspanning beschrijft, iets waar vaak voor gewaarschuwd wordt (Lundy, 2018; Checkoway, 2010, Hart, 1992). Participatie wordt dan aanzien als *“een te volbrengen taak”*, eerder dan als een middel om de stem van minderjarigen in rekening te brengen. Bij dergelijke participatie wordt tevens weinig belang gehecht aan de manier waarop het hoorrecht ten uitvoer wordt gelegd (Rap & Klep, 2021; Lundy, 2018; Collins, 2017). Participatie wordt ook te vaak beperkt tot *“spreken met jongeren”*, wat een flauw afkooksel is van wat participatie in een ruimere betekenis zou moeten inhouden (Vis & Thomas, 2009). Petintseva en Roose (2020) spreken in dat verband ook van een *selectieve framing* van wat participatie zou kunnen zijn, net omwille van de disciplinerende doelstellingen van de jeugddelinquentiecontext. In de vormgeving van participatie in een jeugddelinquentiecontext, worden zowel welzijns- als participatieaspecten samengebracht (Henry et al, 2014), al lijkt in de praktijk toch vooral het instrumentele naar voren te komen.

Een onderzoek naar de impact op de nationale praktijken

De implementatie van Richtlijn 2016/800 van de Europese Unie vormt in 2020 – mede door die aanhoudende kritiek – de aanleiding voor de start van een onderzoeksproject onder auspiciën van de *Fundamental Rights Agency* (FRA) van de Europese Unie (FRA, 2022). In negen landen³ wordt gelijktijdig een onderzoek gedaan naar de ervaringen van professionals en jongeren zelf met de rechten in richtlijn opgenomen, en dus ook over hun ervaringen met het hoorrecht en het participeren

³ België, Bulgarije, Duitsland, Estland, Italië, Malta, Oostenrijk, Polen en Portugal

tijdens jeugddelinquentieprocedures, zoals verankerd in artikel 16 Richtlijn 2016/800.⁴ Van onderzoekers uit de geselecteerde landen wordt verwacht dat ze getuigenissen sprokkelen met betrekking tot hun nationale praktijk. Om op die praktijk zicht te krijgen, moeten 6 minderjarigen (tussen 14 en 18 jaar) evenals 20 professionals (jeugdadvocaten, politie, jeugdprocureurs, consultants van de sociale dienst van de jeugdrechtbank, jeugdrechters en hulpverleners) zelf aan het woord gelaten worden. Respondenten werden geselecteerd op basis van een in samenwerking met FRA opgestelde criteriumlijst,⁵ om (niettegenstaande de beperkingen onlosmakelijk verbonden met het beperkt aantal respondenten) zoveel als mogelijk een globaal beeld te krijgen van de lokale situaties.

De door FRA gevraagde interviews worden afgenomen tussen januari 2021 en november 2021. Gebruikmakend van eenzelfde topiclijst worden in alle landen dezelfde open vragen gesteld, nadat – conform de nationaal vigerende regels – de nodige overkoepelende ethische toestemmingen gekregen waren alsook de individuele geïnformeerde toestemming⁶ van elk van de respondenten.⁷ Het verzamelen, transcriberen en analyseren van de data verliep op een iteratieve wijze. Zo werden thema's die in eerdere interviews aan bod kwamen verder uitgediept in latere fasen van de dataverzameling. Van elk interview werd een auditieve opname gemaakt, waarna de opnames letterlijk werden getranscribeerd. De transcripten werden gepseudonimiseerd door middel van het toekennen van een code om de vertrouwelijkheid van de interviews te verzekeren. Bij het coderen van de transcripten werd gebruikgemaakt van het softwarepakket *Nvivo* (De Bondt & Vercruysse, 2021 2022).

In de tussentijd werd met eigen onderzoeksmiddelen het onderzoek verdergezet en het respondenten-aantal gevoelig uitgebreid om een meer robuust beeld te krijgen op de ervaringen met de Vlaamse praktijk. Tussen augustus 2022 en januari 2023 worden daarom bijkomende interviews afgekomen waardoor de teller van het respondentenaantal vandaag op 30 professionals en 27 minderjarigen staat. Op dit moment hebben we een verzadiging bereikt.

In deze bijdrage worden de (uitgebreide) onderzoeksresultaten afgezet, niet zozeer tegenover de weinig concrete vereisten van de Richtlijn 2016/800 – die de aanleiding van het onderzoek vormde – maar wel tegenover de aanbevelingen zoals die in de algemene commentaar van het VN Kinderrechtencomité (2009) op een erg concrete, tastbare en duidelijke manier naar voren geschoven

⁴ Er is in discussie over de mate waarin Richtlijn 2016/800 over de rechten van minderjarigen tijdens een strafprocedure van toepassing is op minderjarigen in een Vlaamse jeugddelinquentieprocedure, waarover vaak gezegd wordt dat ze niet strafrechtelijk van aard is. Los van die discussie – die overigens naar onze mening in het voordeel van het strafrechtelijk karakter van het Vlaamse jeugddelinquentiedecreet beslecht moet worden – blijven jongeren in jeugddelinquentieprocedures hoe dan ook een participatierecht hebben. De discussie wordt daarom als niet relevant beschouwd voor deze bijdrage en wordt in de tekst niet verder behandeld.

⁵ Zo werd onder andere rekening gehouden met (1) een genderevenwicht in de respondenten, (2) een spreiding in leeftijd en ervaring met jeugdprocedures, (3) een evenwichtige regionale spreiding tussen drie provincies: Antwerpen, Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant, waarbij zowel ervaringen in verstedelijkte gebieden als daarbuiten meegenomen werden. Om te vermijden dat over ervaringen uit dezelfde procedures gesproken werd, werd ervoor gezorgd dat de jongeren en professionals geen ervaringen hadden met elkaar.

⁶ Geïnformeerde en vrijwillige toestemming werd verkregen bij elk interview. Alle respondenten werden geïnformeerd via mail of brief over de doelstelling en de methodologie van het onderzoek. Ook hun rechten als respondent werden hierin toegelicht. Bij aanvang van het interview werd alles mondeling opnieuw overlopen.

⁷ De interviews met de professionals verliepen op een erg klassieke wijze, met die nuance dat gelet op de toen geldende covid-maatregelen, veel interviews via Teams afgenomen werden. De voorbereiding van de interviews met de jongeren vroeg meer aandacht. Om een veilige omgeving te creëren en ervoor te zorgen dat de jongeren zich op hun gemak zouden voelen, werd altijd gestart met één of meerdere kennismakingsmomenten, in de weken die het interview voorafgingen. Tijdens die momenten hebben de jongere en de onderzoeker elkaar beter leren kennen. De invulling ervan varieerde al naargelang de interesses van de jongere: een wandeling in het park, het bijwonen van een sportactiviteit, het samen koken in de voorziening waar de jongere verbleef. Met het oog op het interviewen van de jongeren, werd een kwartetspel ontwikkeld, waarbij de kwartetten telkens de topics prijsgaven. Toch werd dat kwartetspel niet met elke jongere daadwerkelijk gespeeld. De vorm die het eigenlijke interview aannam, varieerde in functie van de persoonlijkheid van de jongeren. Met sommigen werd het spel gespeeld, met anderen dan weer een gesprek gevoerd aan een bankje in het park, met nog anderen werd gehikt. Vaak werd de manier van interviewen ook beïnvloed door de geldende covid-maatregelen. Anders dan bij de professionals zijn de gesprekken met de jongeren evenwel allemaal fysiek doorgegaan.

worden. De centrale onderzoeksvraag luidt daarom: *In welke mate voldoet de Vlaamse praktijk rond het horen van minderjarigen als manier om hun participatie tijdens een procedure bij de jeugdrechtsbank vorm te geven, aan de aanbevelingen zoals die in de algemene commentaar van het VN-kinderrechtencomité vooropgesteld worden, volgens getuigenissen verzameld bij professionals en minderjarigen?*

Hoorrecht en participatie in het Belgische/Vlaamse juridische kader

Volledigheidshalve is het relevant om – aanvullend aan de internationale en Europese verankering van het hoor- en participatierecht voor minderjarigen in jeugddelinquentieprocedures – ook stil te staan bij de verankering ervan in het Belgische en Vlaamse juridische kader. Discussies rond de directe werking hebben (mee) aanleiding gegeven tot een grondwettelijke verankering van het hoorrecht voor jongeren. De concrete invulling ervan in jeugddelinquentieprocedures is terug te vinden in de (oud) federale Jeugdwet en het (nieuwe) Vlaamse Jeugddelinquentiedecreet.

De directe werking van artikel 12 VRK

Op het moment dat het Kinderrechtenverdrag in België in werking treedt, is de Belgische wetgeving *as such* niet verenigbaar met de strekking van artikel 12 VRK (Desmet, 1998). Het debat over de verankering van de participatierechten van jongeren wordt in ons land vooral getrokken door Eugene Verhellen (Verhellen et al 1992; Verhellen 1993). Mede door zijn pleidooien in die zin, oordeelt de Belgische rechtspraak dat artikel 12 VRK voldoende precies en volledig was om ‘directe werking’ te hebben binnen het Belgische rechtsverkeer (Bouverne-De Bie & Roose, 2017; Desmet, 1998). Begin de jaren '90 vinden we dan ook al rechterlijke uitspraken terug waarin – steunend op artikel 12 VRK – geoordeeld wordt om een minderjarige te horen (Gent 1995, Dendermonde 1995).

Die zienswijze van de lagere hoven en rechtbanken, wordt later – minstens impliciet – ook door het Hof van Cassatie (2003) (Alofs & De Bus, 2022; Herbots, 2011) en het Grondwettelijk Hof (2010) bevestigd, alsook – zij het dan wel expliciet – door de Raad van State (2008). Daarom wordt gesteld dat voor België uit artikel 12 VRK een verplichting voortvloeit om minstens alle minderjarigen die in staat zijn een eigen mening te vormen en ongeacht hun leeftijd, te horen in de procedures die hen aanbelangen (Asselman, 2016; Herbots, 2011).

De verankering in de Grondwet

De discussie over de al of niet directe werking van artikel 12 VRK, is ook de Belgische Grondwetgever niet ontgaan. Aanvankelijk wordt enkel het recht van het kind op eerbiediging van zijn morele, lichamelijke, geestelijke en seksuele integriteit gewaarborgd. Door een Grondwetswijziging staat sinds 2008 in het tweede lid van artikel 22*bis* GW te lezen dat “[e]lk kind het recht [heeft] zijn mening te uiten in alle aangelegenheden die het aangaan; met die mening wordt rekening gehouden in overeenstemming met zijn leeftijd en zijn onderscheidingsvermogen”. De parlementaire stukken (2007) laten er geen twijfel over bestaan: “De grondwetswijziging strekt ertoe de basisbeginselen van het [VRK] op te nemen in de Grondwet” aangezien er – volgens de indieners – geen juridische duidelijkheid was over het al of niet direct toepasbaar zijn ervan in het Belgische recht (Sennaeve, 2014; Herbots & Put, 2010).

De bepalingen in de Federale Jeugdwet

Het aanslepende debat over de al of niet directe werking van artikel 12 VRK en het al of niet vereist zijn de erin vervatte rechten ook grondwettelijk te verankeren, zou bijna doen vergeten dat de concrete toepassing van het hoorrecht vervat in dat artikel al meer dan een decennium eerder – met de reparatiewet (1994) – een vertaalslag in de Federale jeugdwetgeving krijgt (Verhellen 1995; Desmet, 1998).

Zo wordt in de Voorafgaande Titel van de Jeugdwet bepaald dat minderjarigen het recht hebben om te worden gehoord tijdens het proces dat leidt tot beslissingen die hen aangaan en het recht hebben om

daaraan deel te nemen. De verdere concrete uitwerking van dat hoorrecht is vormgegeven in artikelen 51§2 en 52ter, eerste lid Jeugdwet. Die laatste bepaling vormt de centrale ruggengraat van het hoorrecht. Daarin staat dat *“de jongere die de leeftijd van twaalf jaar bereikt heeft, vóór enige maatregel wordt getroffen door de jeugdrechter, persoonlijk [moet] worden gehoord, tenzij hij niet gevonden kan worden, zijn gezondheidstoestand het niet toelaat of hij weigert te verschijnen.”*. Die eerste bepaling heeft betrekking op de rechten van kinderen die nog geen twaalf jaar zijn. Daarin wordt een mogelijkheid voorzien om aangegeven gehoord te willen worden, waaraan een jeugdrechter niet verplicht is gevolg te geven (De Cock, 2007; Defrancq & De Dapper, 2014; Alofs & De Bus, 2022). Het niet verplicht horen van een minderjarige beneden de leeftijd van 12 jaar, is in het verleden al meermaals voorwerp geweest van kritiek (Sennaeve, 1994; Moreau, 1998) en kan echter een schending inhouden van het recht op verdediging, en is daarom niet verenigbaar met artikel 12 VRK en artikel 22bis van onze Grondwet (Asselman, 2016), die minstens een *in concreto* beoordeling van de competentie van elke individuele minderjarige vereisen.

Sinds de invoering van het hoorrecht, wordt hevig gedebatteerd over de richting die uitgegaan moet worden met het jeugddelinquentierecht, dat overigens op dat moment de nog veelzeggende naam jeugdbeschermingsrecht heeft. De oorspronkelijke filosofie waarbij de jeugdrechter veeleer een coach of hulpverlener is en niet zozeer een strafrechter (Hänsch, 2003), biedt conceptueel ruimte aan een interpretatie van het participatierecht die aansluit bij de sociale rechtvaardigheid en de pedagogische of zelfs therapeutische doelstellingen waarover eerder sprake (*supra* De visie achter participatie). Maatregelen van plaatsing zijn in die optiek geen straf, maar een vorm van hulpverlening, bedoeld om de minderjarige uit de knel te halen (De Smet, 2020; Eliaerts & Christiaens, 2009; Vreysen, 2008). Meer en meer gaan stemmen op om die uitgesproken beschermende filosofie te verlaten in het voordeel van een meer repressieve en responsabiliserende aanpak. Herstelrecht krijgt een plek in het jeugdrecht en het debat over het omvormen van het jeugdrecht tot een jeugdsanctierecht wordt in alle hevigheid gevoerd. Visies van beschermen en sanctioneren lijken maar moeilijk samen te gaan (Goedseels, 2016). Het lijkt erop dat er toch steeds meer aansluiting gevonden wordt bij wat als *instrumentalistische invulling* beschreven wordt (Petintseva & Roose, 2020).

Te midden van dat debat rijst de vraag of het verankeren van het hoorrecht ook daadwerkelijk een impact gehad heeft op de ervaringen van jongeren. Daar lijkt in de praktijk alvast weinig sprake van te zijn (De Smet, 2020; Franssens, Put & Deklerck, 2010; Danckaerts, 2007; Dumortier, 2007; Put & Rom, 2007; De Bock, 2006; Eeckhout 2004).

Die ervaringen staan nochtans in schril contrast met het belang dat in de rechtspraak gegeven wordt aan het hoorrecht en de effectieve participatie van minderjarigen aan hun procedures. Het Hof van Cassatie (2015) heeft de visie van de lagere hoven en rechtbanken (vb. Luik 2004; Brussel 1995, 2008, 2009) bevestigd, namelijk dat het niet-naleven van het hoorrecht aanleiding moet geven tot de nietigheid van de genomen beslissing. Aan het niet-naleven van het hoorrecht kan achteraf niet meer geredigeerd worden. Het hof maakte duidelijk dat een later georganiseerd hoorrecht *“niet met terugwerkende kracht een plaatsing van een jongere in een gesloten afdeling van een gemeenschapsinstelling kan goedmaken.”*

De bepalingen in het Vlaamse Jeugddelinquentiedecreet

Het overdragen van de bevoegdheden rond jeugddelinquentie aan de gemeenschappen – met ingang in 2014, na de zesde staatshervorming – is een opportuniteit om aan de rechtspositie van de minderjarigen te sleutelen en garanties in te bouwen om een daadwerkelijke effectieve participatie vorm te geven. Een Werkgroep Rechtspositie en Rechtswaarborgen – samengesteld uit praktijkactoren en academici, maar ook minderjarigen en ouders – krijgt de opdracht de verankering ervan in een nieuw Vlaamse decreet nauwkeurig voor te bereiden. In haar besluittekst, wijst de Werkgroep (2015) op de negatieve ervaringen die jongeren rapporteren. *“Jongeren vinden dat er meer ingezet moet worden op het actief stimuleren en garanderen dat ze betrokken worden bij het besluitvormingsproces door de jeugdrechter”*; *“Jongeren en hun ouders blijven te vaak achter met de beleving dat alles al*

beslist is zonder enig contact met hen.” Ook jeugdadvocaten problematiseren de praktijk en vanuit de magistratuur wordt gewezen op een gebrek aan middelen. “Ook het parket wijst erop dat voor uitgebreider contact tussen elke minderjarige en jeugdrechter meer personele middelen noodzakelijk zijn. Op heden slagen jeugdrechters er niet in om het voorziene jaarlijkse bezoek aan minderjarige te garanderen.”

In de uiteindelijke tekst van het decreet wordt vooral aansluiting gevonden bij wat er in de Federale regelgeving over het horen en participeren van minderjarigen te lezen is. Artikel 15, §1 van het nieuwe Vlaamse decreet (2019) bepaalt in een eerste paragraaf dat “[d]e minderjarige verdachte of delictpleger persoonlijk door de jeugdrechter of jeugdrechtbank gehoord [wordt] over het jeugddelict dat hem ten laste wordt gelegd, vóór de jeugdrechter of jeugdrechtbank zich uitspreekt over de vordering van het openbaar ministerie en een reactie kan worden bepaald. De jeugdrechtbank moet de minderjarige verdachte of delictpleger niet persoonlijk horen wanneer hij niet kan gevonden worden, zijn gezondheidstoestand het niet toelaat of indien hij weigert te verschijnen. De voormelde minderjarige verschijnt in persoon, maar kan na overleg met zijn advocaat, uitdrukkelijk kiezen om te verschijnen in een videoconferentie, wanneer dat tot de mogelijkheden behoort.” Het is belangrijk te onderstrepen dat minderjarigen dus geenszins verplicht zijn te participeren, maar de mogelijkheid moeten krijgen het recht direct, dan wel indirect via een advocaat te effectueren. Die zienswijze wordt door het Grondwettelijk Hof bevestigd in het kader van een beroep tot nietigverklaring van artikel 15. Het Grondwettelijk Hof (2021) oordeelt dat uit de bestreden bepaling geenszins voortvloeit de minderjarige verplicht kan worden te spreken. *“De principiële verplichting voor de jeugdrechter of de jeugdrechtbank om de minderjarige te horen, doet immers geen afbreuk aan het recht van de minderjarige om te zwijgen. Daarenboven bevestigt het bestreden artikel het recht van de minderjarige om niet te verschijnen, in welk geval de jeugdrechter of de jeugdrechtbank een beslissing kan nemen zonder hem te horen.”*

In de tweede paragraaf verwijst het artikel naar het recht op bijstand van een advocaat en de derde paragraaf verwijst naar de informatie die verschaft moet worden aan de ouders of de opvoedingsverantwoordelijken over het jeugddelict dat de minderjarige ten laste wordt gelegd, teneinde ook hen de mogelijkheid te bieden om gehoord te worden. Er is ook heel wat te doen geweest over het videohoren van minderjarigen (Leenknecht & Vekemans, 2021; De Smet 2021; Vasseur, 2019), maar dat valt buiten het bestek van deze analyse aangezien geen van de door ons bevraagde jongeren hier ervaring mee had.

Hoewel de formulering van de relevante bepalingen in de loop der jaren kennelijk weinig tekstuele veranderingen doorgemaakt hebben, is de visie die aan het jeugddelinquentierecht ten grondslag ligt wel danig veranderd. De steeds sterker wordende focus op beheersing van het gedrag van jongeren en het sanctionerend tussenkomen na het stellen van delinquent gedrag (Naert, 2019) staat hoe dan ook op gespannen voet met de filosofie die aan het participatieconcept ten grondslag ligt (Petitseva & Roose, 2020). Er is een duidelijk activerend en responsabiliserend discours in het jeugdrecht, waardoor het continu monitoren van de ervaringen met het hoorrecht des te belangrijker wordt. Het doorwegen van een louter *instrumentele visie* op participatie, waarbij de aandacht voor de doelstellingen rond sociale rechtvaardigheid en de *individuele-gerichte invulling* vanuit een pedagogisch perspectief helemaal uit het oog verloren worden, is een reëel risico.

Hoorrecht en participatie in de Belgische/Vlaamse praktijk

Tegen die juridische en conceptuele achtergrond, werden tussen januari 2021 en januari 2023, 30 professionals (6 jeugdadvocaten, 4 politie, 5 jeugdprocureurs, 5 consultants van de sociale dienst van de jeugdrechtbank, 5 jeugdrechters en 5 hulpverleners) en 27 minderjarigen (tussen 14 en 18 jaar) gevraagd hun ervaringen omtrent het participeren te delen. Bij gebrek aan een duidelijk evaluatief kader dat uit de bestaande Vlaamse regelgeving ontwaard kan worden, zullen die ervaringen in wat volgt afgezet worden tegenover de door het VN kinderrechtencomité (2009) vooropgestelde concrete invulling van het hoor- en participatierecht. De vijf stappen die moeten leiden tot een effectieve

implementatie van het recht van minderjarigen om gehoord te worden en te participeren, zijn: (1) de voorbereiding op het horen, (2) het horen zelf, (3) de beoordeling van de capaciteit van de minderjarige, (4) de terugkoppeling naar de minderjarige en (5) de mogelijkheid tot het neerleggen van een klacht of het opstarten van een beroepsprocedure. Na een korte contextualisering van elk van de stappen, worden de ervaringen van de respondenten geschetst.

Voorbereiden op het horen

Als eerste stap richting een effectieve participatie, is het noodzakelijk dat minderjarigen zich kunnen voorbereiden op het horen. Cruciaal hierbij is een adequate en kindvriendelijke informatieverstrekking. De minderjarigen moeten weten hoe hun rechten in elkaar zitten en hoe ze die kunnen uitoefenen. Om die reden wordt het participatierecht conceptueel stevast in verband gebracht met het recht op informatie (Defence for Children, 2018; Bouma et al., 2018; Berrick et al. 2015; Archard & Skivenes, 2009). Artikel 17 VRK behelst dat minderjarigen het recht hebben op passende informatie die verspreid wordt op een manier die overeenstemt met het moreel welzijn, de wederzijdse kennis en begrip en de culturele achtergrond van de minderjarige. Met passende informatie wordt bedoeld op volledige, toegankelijke, diversiteit- en leeftijd-sensitieve informatie (VN Kinderrechtencomité 2009). Zonder dergelijke informatie vinden jongeren het recht op participatie een lege doos (FRA, 2017).

Inhoudelijk moet die informatie betrekking hebben drie verschillende zaken. In eerste instantie moet de minderjarige geïnformeerd worden over de procedure. In tweede instantie moet de minderjarige geïnformeerd worden over het recht (maar geen plicht) op participatie, en de manier waarop dat recht uitgeoefend kan worden. In derde instantie is het ook noodzakelijk dat informatie verstrekt wordt over de mogelijke invloed die de geuite mening zal hebben op het resultaat van de procedure. In de navolgende paragrafen zal gerapporteerd worden over de onderzoeksresultaten met betrekking tot de eerste twee informatietypes. De informatie over de manier waarop met de geuite mening aan de slag gegaan wordt, komt aan bod in het deel over de beoordeling van de capaciteit (*infra*).

Alle minderjarigen uit het onderzoek geven aan lang niet altijd op voorhand goed begrepen te hebben hoe de procedure er zou uitzien. Ze geven aan dat het moeilijk is je voor te stellen wat tijdens een eerste verschijning voor de jeugdrechter gebeurt. 70% van de bevraagde minderjarigen (n=19) geeft aan nu nog altijd niet alles vooraf te kunnen inschatten. Die bezorgdheid klinkt ook bij de bevraagde professionals. Ze geven allemaal aan (n=30) soms bezorgd te zijn over de manier waarop de jongere geïnformeerd voorbereid wordt.⁸ Nochtans weten we uit onderzoek dat gedetailleerde informatie belangrijk is, opdat jongeren zich kunnen voorbereiden en zich een beeld kunnen vormen van wat hen te wachten staat (Kriz & Roundtree-Swain, 2017; Cossar et al., 2014; Cashmore, 2002).

“Zo de eerste keer bij de jeugdrechter ... ja ik herinner mij dat nog goed. Ik was heel bang omdat ik niet wist wat er zou gebeuren. Ik vermoedde toen ook dat [ik geplaatst zou worden]. Ik was super bang van die man omdat [niemand me er vooraf veel over verteld had].” (Minderjarige)

“Ik begrijp niet altijd wat er gebeurt, maar probeer ik het te begrijpen. Soms gewoon afwachten wat dat er zal gebeuren, dan luister ik gewoon naar wat dat de rechter zegt. Ik wacht gewoon tot dat het gedaan is, vraag ik gewoon tegen mijn advocaat wat [de jeugdrechter] bedoelde.” (Minderjarige)

“Vaak weten die jongeren van toeten of blazen en horen ze het in Keulen donderen als er iets tegen hen gezegd wordt. Ze staren de jeugdrechter vaak aan, met een vragende blik. Een groot deel van hen ondergaat de zittingen eigenlijk, in stilte, dat is heel jammer”. (Consulent van de Sociale Dienst van de Jeugdrechtbank)

Uit het onderzoek blijkt ook duidelijk dat minderjarigen lang niet altijd begrijpen op welke manier ze aan een procedure kunnen participeren. De jongeren werd gevraagd hoe ze weten ‘dat het aan hen

⁸ Aan de jeugdadvocaten (n=6) – die in praktijk grotendeels verantwoordelijk zijn voor dat informeren – is gevraagd om de vraag niet alleen te beantwoorden vanuit de eigen interactie met de jongere, maar ook vanuit wat ze vaststellen bij jongeren die door andere (jeugd)advocaten worden bijgestaan. Op die manier werd vermeden dat de vraag over hun eigen kwaliteit ging.

is', of ze goed vooraf konden inschatten wanneer de jeugdrechter hen zou aanspreken met de vraag hun mening te delen. Bijna 50% van de minderjarigen (n=13) geeft aan dat vooraf altijd goed met de jeugadvocaat te hebben doorgesproken. Dat betekent ook dat de andere helft van de minderjarigen (n=14) niet altijd goed door de jeugadvocaat voorbereid wordt. In dat verband wordt door bijna alle jongeren (n=23) aangegeven dat de ene advocaat de andere niet is.⁹

"Mijn eerste advocaat was altijd gehaast. Hij was ook altijd buiten adem als ik hem zag. Ik heb nooit echt lang met hem gesproken ofzo. Ik had er niet zo veel aan, het is niet dat hij me hielp ofzo. Hij had ook altijd die zelfde jas aan en hij deed die nooit uit. Volgens mij kende die mij ook niet eens – ik denk als je een van de andere gasten bij hem zou zetten ofzo, dat die niet eens door heeft dat ik het niet ben, weet je." (Minderjarige)

Een goede voorbereiding is echter geen garantie op een vlotte participatie bij de jeugdrechter. Groot is de frustratie bij 6 jongeren, wanneer ze het expliciet hebben over de grote verschillen die er zijn in de manier waarop het hoorrecht door de verschillende jeugdrechters vorm gegeven wordt. Uit de onderstaande getuigenis van een van hen blijkt dat die niet wist wanneer het woord te mogen nemen. De getuigenissen van de jeugdrechters en de jeugadvocaat kunnen verklaren hoe dat komt.

De jeugdrechter was stil, ze leek uitgesproken, dacht ik en ik iets kon zeggen, namelijk dat ik niet graag naar een instelling zou gaan en dat ik liever naar mijn mama terug zou gaan, ik zei dat allemaal, ... en ineens 'ZWIJGT' zei ze en dan ja, heb ik mijn mond dicht gehouden. En dan daarna zei ze ineens: 'Allé, waarom praat je niet, het is duidelijk dat je geen moeite en geen interesse in deze samenwerking of zoiets had', in die woorden denk ik, eigenlijk weet ik het niet zo goed meer wat ze zei". (Minderjarige)

"Ik zal ook altijd eerst de jongere aanspreken, niet eerst de advocaat. De advocaat komt bij mij echt als tweede, want ik moet niet oordelen over wat de advocaat zegt, ik moet oordelen over de situatie van de jongeren." (Jeugdrechter)

"Op zich, bij mij gaan minderjarigen gaan altijd het laatste woord hebben. Dat vind ik belangrijk. Er zal gevraagd worden of ze iets willen toevoegen aan hetgeen hun advocaat of hun ouders gezegd hebben. Dus die mogelijkheid wordt altijd geboden." (Jeugdrechter)

"Eigenlijk is het in de praktijk vaak zo dat de minderjarige eerst het woord krijgt op zitting, nog voor de advocaat. Of dat hij nog ne keer verhoord wordt, maar dan nu door de jeugdrechter bij wijze van spreken. [...] Maar dat is heel sterk afhankelijk van de jeugdrechter. Ge hebt er die de jongeren eerst wat laten "acclimatiseren" om het zo te zeggen, en dan meer op het einde van de zitting vragen of de jongeren nog iets toe te voegen hebben. [...] En ge hebt er natuurlijk ook die geen tijd hebben en eigenlijk liever hebben dat de jongere zwijgt." (Jeugadvocaat)

Het bestaan van erg verschillende praktijken – wat overigens door alle jeugadvocaten (n=6) en jeugdmagistraten (n=10) in het onderzoek bevestigd wordt – kan in verband gebracht worden met het ontbreken van duidelijke regels over de manier waarop het horen vormgegeven moet worden. Het Belgische/Vlaamse regelgevend kader zwijgt over de modaliteiten van het horen. Dat de concrete omstandigheden van het horen afhangen van de individuele magistraat die bevoegd is om de minderjarige te horen, is een oud zeer (Eeckhout & Desmet 2005). Het gebrek aan informatie, waardoor de minderjarigen zich geen beeld kunnen vormen van wat er komen gaat, zorgt voor stress – zo zegt bijna 15% van hen (n=4) expliciet in dit verband – en belet hen om effectief gebruik te maken van hun recht op participatie.

Uiteraard, is het geenszins zo dat alle jongeren ook daadwerkelijk het woord willen nemen. Het is belangrijk jongeren een forum te bieden zonder er een verplichting van te maken.

"Alles is afhankelijk van de persoonlijkheid van het kind; sommige doen het zeer graag, hun zegje doen bij de jeugdrechter, en andere zeggen van 'ik heb liever dat het zo snel mogelijk gepasseerd.[...] Dat is echt afhankelijk van kind tot kind eigenlijk" (Jeugadvocaat)

'Er zijn er jongeren die absoluut niets willen of durven of kunnen zeggen en er zijn er inderdaad die van in het begin aangeven van: "ik heb een brief voor u voorbereid". Sommige willen die voorlezen,

⁹ De overige 4 jongeren hadden enkel positieve ervaringen met hun jeugadvoca(a)t(en) gehad.

andere geven die af omdat die die niet willen voorlezen. Dus, ja, er zijn jongeren die zich heel actief opstellen en er zijn er die dat niet durven of niet willen of niet kunnen.’ (Jeugdrechter)

“Ik denk dat er ook waakzaamheid nodig is op dat punt. Jongeren moeten zich niet altijd verplicht voelen om een standpunt in te nemen of te moeten kiezen. Maar het is wel belangrijk dat ze wel dat forum krijgen.’ (Consulent van de Sociale Dienst van de Jeugdrechtbank)

De context van het horen

Als tweede stap richting effectieve participatie hecht het VN Kinderrechtencomité belang aan de omstandigheden waarbinnen het verhoor plaatsvindt. Het Comité benadrukt in de richtlijnen dat minderjarigen niet effectief kunnen participeren in een context die wordt gepercipieerd als intimiderend, vijandig, ongevoelig of ongepast aan hun leeftijd. Onderzoek wijst op het belang van een veilige, kindvriendelijke en niet-veroordelende context van het horen (Augsberger, 2014; Vandekerckhove, 2011; FRA, 2017; FRA, 2022). Een faciliterende context is een basisvereiste voor betekenisvolle jongerenparticipatie (Checkoway, 2010). Zo blijkt uit eerdere onderzoeken van FRA (2017; 2022) dat rechtbanken door minderjarigen vaak als beangstigend en intimiderend worden ervaren. Er is een duidelijk spanningsveld tussen de imposante setting van de rechtbank en de taak die de rechtbank heeft om participatie te faciliteren (Rap, 2016).

De ervaringen van minderjarigen met de context van het horen kunnen ondergebracht worden onder twee grote noemers: enerzijds is er de figuur van de jeugdrechter en anderzijds is er de omgeving waarin het horen plaatsvindt.

De figuur van de jeugdrechter

Over de figuur van de jeugdrechter bestaan allerlei (onterechte) percepties, wat een uitdaging is voor het creëren van een veilige context voor het horen.

‘De jeugdrechter wordt gebruikt als een soort dreigmiddel: “Wees maar braaf of ik bel de jeugdrechter en dan moet je verschijnen”. Dat zorgt er wel voor dat jongeren hier binnen komen met de daver op hun lijf omdat ze moeten verschijnen. Dus ik probeer ze dan op hun gemak te stellen en te zeggen dat ik er vóór hen ben en niet tegen hen.’ (Jeugdrechter)

Los van de percepties die er bestaan over de figuur van de jeugdrechter, staat vast dat de houding (inclusief het taalgebruik en de vrijgemaakte tijd) een bepalende rol spelen in de ervaringen van jongeren. Het VN Kinderrechtencomité stelt dat het horen de vorm moet aannemen van een dialoog tussen twee personen, eerder dan een eenzijdige ondervraging. Zoals vermeld in de richtlijnen voor een kindvriendelijker justitie (Raad van Europa, 2010) is het gedrag van de actoren die in gesprek gaan met minderjarigen best niet te formeel en dienen kind-sensitieve gesprekstechnieken te worden ingezet (Fernández-Molina et al., 2020). Rap (2013) stelt daarover dat geschikte gesprekstechnieken een voorwaarde zijn voor een effectieve participatie. De voorkeur moet gaan naar het stellen van (semi-)open vragen en het aanmoedigen van minderjarigen om hun mening te geven door te luisteren en open en onbevooroordeelde vervolgvragen te stellen (Rap, 2013). Bovenal is het voor jongeren belangrijk het gevoel te hebben dat de jeugdrechter ook echt naar hen wil luisteren (Bouma et al., 2018; Archard & Skivenes, 2009; Cossar et al., 2014). In dat verband geeft jammer genoeg 80% van de jongeren (n=21) aan het gevoel te hebben dat de jeugdrechter niet (altijd) geïnteresseerd naar hen luistert.

“Ja, die jeugdrechter. Het is en beetje een oudere man. Streng (lacht). Boos, was hij vaak ook. Hij leek wel boos op de wereld. Mijn gesprekken met hem? Ja dat was altijd hetzelfde. Niet echt een gesprek eigenlijk. Dat was heel simpel: “Ja, kom binnen, zitten” en dan ging ik zitten en dan ging die kijken wat er de volgende maand met je zou gebeuren: ‘Nog altijd recidivegevaar? Ja? OK ga maar terug’ en dan zit je weer drie maanden [in die instelling].” (Minderjarige)

Interesse tonen faciliteert jongeren nochtans in het vertellen van hun verhaal (Dillon et al 2015; Pöllki et al., 2012; Van Bijleveld et al., 2014), ook al blijft het niet evident om in deze specifieke setting met jongeren in gesprek te gaan.

“Ik probeer de minderjarige altijd te stimuleren om van het moment gebruik te maken om zijn verhaal te doen. Ik zeg dan heel duidelijk van ‘OK, hier zitten we dan, er zijn hier allemaal mensen die je niet kent, en het is niet echt een geruststellende omgeving misschien, maar het is wel je kans om je verhaal te doen. We zijn hier om naar je te luisteren ik wil echt wel weten van jou hoe het met je gaat en wat er eigenlijk allemaal aan de hand is” (Jeugdrechter)

“Ja dat hangt natuurlijk een beetje af van de persoon he. Van de persoonlijkheid van de jongere in kwestie – sommigen klappen echt helemaal toe”. (Jeugdprocureur)

“Ik ken ook wel jeugdrechters die dan eerst de advocaat aan het woord laten en dan langs hun neus weg snauwen: “En jij, heb jij daar nog iets aan toe te voegen?” – Ja dat is nu niet echt de manier om een jongere op zijn gemak te stellen. Dan is er geen sprake van een echte, oprechte mogelijkheid om te participeren.” (Jeugdwerker)

In een ideaal scenario slaagt de rechter er zelfs in om een vertrouwensrelatie met de jongere op te bouwen (Dillion et al, 2015; Bell, 2002). Zeker voor jongeren die in het verleden al eerdere geconfronteerd werden met het gevoel in de steek gelaten te zijn door volwassenen, is het creëren van een sfeer van vertrouwen cruciaal (Pöllki et al, 2012). In het verlengde daarvan verwijzen 5 jongeren naar die vertrouwensrelatie, hoewel we daar zelf niet naar gepeild hebben. 2 Jongeren geven expliciet aan hun jeugdrechter te vertrouwen, waar 3 jongeren het omgekeerde doen, door op hun beurt expliciet aan te geven hun jeugdrechter niet te vertrouwen.

“Ja, ik had echt geluk. Ik had echt een top jeugdrechter. Ik ben haar echt heel dankbaar zelf (...) Ik vertrouw haar echt. Dus eigenlijk ging zij met mij praten, waarom en dit en dat (...) Het waren geen gesprekken waar ik niets aan had.” (Minderjarige)

“Ik herinner me vooral dat er toen bij die andere rechter heel wat insinuaties waren van verdachtmakingen die helemaal niet klopten. Dat ik dealde, dat ik in de prostitutie zat. Dingen die helemaal niet waar waren en dat mij heel bang maakten omdat ik niets kon tegenzeggen, want ja, ik ben de jongere die toch alleen maar liegt. Ik vertrouw die mensen echt niet.” (Minderjarige)

Het creëren van een dergelijke vertrouwensrelatie kost tijd. In de schoot van de Werkgroep Rechtspositie en Rechtswaarborgen (2015) erkennen de vertegenwoordigers van het parket de voordelen van uitgebreider contact tussen elke minderjarige en jeugdrechter, maar geven aan dat daarvoor meer personele middelen noodzakelijk zijn. Sommige jeugdrechters stellen daar zelfs expliciet dat het eenvoudigweg niet mogelijk is om binnen de huidige beschikbare personele middelen standaard te voorzien in het uitgebreid horen van elke jongere bij elke beslissing die ze nemen. Die tijdsdruk komt ook uit ons onderzoek naar voren. Bijna 85% van de professionals (n=25) bevestigen die tijdsdruk.

“Als je een rechter hebt die de tijd neemt om de jongeren van alles uit te leggen en geïnteresseerd een aantal vragen stelt om de jongere aan de praat te krijgen, dan gaat dat. Maar doorgaans is er toch gewoon geen tijd hoor.” (Consulent Sociale Dienst Jeugdrechtbank)

Die tijdsdruk ontgaat ook de jongeren niet. Minderjarigen gaven in het verleden vaak aan te weinig tijd te krijgen om hun mening te uiten (FRA, 2017; Rap, 2013). Alle jongeren (n=27) die wij om ervaringen vroegen, verwezen ook naar die tijdsdruk. Slechts 2 jongeren gaven aan dat het de jeugdrechter niet verhinderde om uitgebreid met hen in gesprek te gaan.

“Er zijn vaak nog tien mensen na u, die ook nog bij de jeugdrechter moeten. Dus ja, het moet snel gaan [...] Het is vaak maar een kwartiertje ofzo, tot een half uur misschien als het over iets zwaar gaat ... en dan ... dan moet je weer vertrekken. Dus er is niet veel tijd om nog te vertellen wat er echt aan de hand is, wat de context errond is bijvoorbeeld, waarom je iets gedaan hebt.” (Minderjarige)

De omgeving waar het horen plaatsvindt

Ook aan de impact van de omgeving waar het horen plaatsvindt, wordt door het VN Kinderrechtencomité aandacht geschonken. Er wordt gerefereerd aan de impact van het interieur van de ruimtes en de klederdracht van de actoren. De manier waarop zittingszalen vandaag zijn ingekleed, creëert vaak een sfeer van afstandelijkheid, wat niet bevorderlijk is voor participatie.

Bijna 15% van de professionals (n=4) geven aan ofwel niet te kunnen inschatten of het voor de jongeren iets uitmaakt, ofwel dat het belangrijk is die vraag vooral aan jongeren te stellen. Opvallend is dat meer dan 85% van de professionals (n=26) aangeven dat de infrastructuur voor verbetering vatbaar is. Daarmee vinden ze aansluiting bij wat de jongeren ons vertellen. Alle jongeren (n=27) verwijzen naar de nefaste impact die de omgeving heeft op het creëren van een veilige ruimte die participatie faciliteert. Hoewel de meeste jongeren (n=24) daarbij (enkel) vertrekken vanuit hun eigen ervaringen, geven sommige jongeren (n=5) aan dat het ofwel voor henzelf niet zo veel uitmaakt maar wel voor anderen, ofwel ze ook van andere jongeren gehoord hebben dat de gebouwen en zittingszalen hen soms bang maken.

‘De zittingszaal voor onze jaarlijkse zittingen zijn echt heel traditionele zittingszalen, met een verhoog waar de rechters zitten. En dan een deel voor de verdachte en een deel voor de burgerlijke partij [...] Natuurlijk, in het kader van het beoordelen van feiten, waar er ook een burgerlijke partij is, ... dan begrijp ik wel dat het toch een beetje moet zijn zoals een zittingszaal bij volwassenen, maar ik begrijp niet dat we daar dan echt op zo een verhoog moeten zitten; Ik vind dat maar niets.’ (Jeugdrechter)

‘Voor volwassenen vind ik het allemaal perfect, maar voor jongeren is dat eng. Ik zou toch zeker wat meer licht ofzo of iets volledig anders. Ik zou, ja, dat is niet mijn taak hé, maar ik zou toch meer kleur en plantjes ofzo van die dingen zitten, of posters van ‘politie uw vriend’ of zo en zo onnozel dingetjes, ja nu ook niet onnozel, maar nu komt het allemaal zo gemeen over, zeker als ze slaan met die hamer.’ (Minderjarige)

‘Ik zou de besprekingen gewoon nooit in die grote zaal doen. En ik zou ook nooit met die toga’s doen. Die vind ik echt belachelijk. Eerst dacht ik dat ik in een klooster zat ofzo.’ (Minderjarige)

De ervaringen die door de respondenten gedeeld worden, hebben echter niet alleen betrekking op die zittingszalen – en de gebruiken die daarbij horen – maar ook op de kabinetten van de jeugdrechters, en de verhoorlokalen bij de politie bijvoorbeeld. Opvallend is dat enkel jeugdadvocaten (n=4) en hulpverleners (n=3) hun bezorgdheden daarrond gedeeld hebben.

‘Er is één kabinet, waar een oud Rijkswacht-uniform op een pop staat, waar er banken van het oude justitiepaleis staan, waar mensen op moeten zitten. Daar hingen een tijd geleden religieuze posters tegen de muur, ik weet al niet meer wat het juist was. Daar heb ik aan de rechter al expliciet gevraagd waarom dat daar zo gebeurt en of hij dat niet intimiderend vindt. Hij antwoordt dan van niet, maar ik vind dat zelf al intimiderend.’ (Jeugdadvoocaat)

‘Iets wat mij ook stoort is dat in het glazen lokaal waar jongeren soms heel lang moeten wachten voor ze verhoord worden, daar staat een Dalton-figuur met een gevangenisbal aan zijn voet, een knuffel. Dan vraag ik mij af waarom dat daar moet liggen. Iemand legt dat daar toch met een bepaalde bedoeling. Bij mij zou dat niet opkomen om dat daar te leggen bij jongeren die daar op die moment opgesloten zitten en niet weg kunnen per definitie.’ (Jeugdadvoocaat)

Los van de infrastructuur *an sich*, kan ook de aanwezigheid van anderen intimiderend zijn en het effectief gebruik maken van het recht op participatie fnuiken. Bijna de helft van de jongeren (n=12) gaven aan het niet fijn vinden dat er vaak ‘vreemde’ mensen meeluisteren op een moment dat je toch persoonlijke dingen vertelt. Die bezorgdheid wordt ook door alle jeugdadvocaten en jeugdmagistraten (n=16) erkend. De andere professionals (n=14) verwijzen hier niet spontaan naar, maar geven aan zich er iets bij te kunnen voorstellen als er expliciet naar gevraagd wordt.

‘We zitten daar ook niet alleen hé. Ik zit daar met mijn griffier, hun advocaat zit daar, vaak nog iemand van de sociale dienst ofzo, soms zijn er ook nog politieagenten aanwezig; dat is een heel intimiderende setting toch wel. Daar kan ik helaas niet echt veel aan veranderen.’ (Jeugdrechter)

Toch mogen we het belang van de infrastructuur in vergelijking met het belang van de houding van de rechter niet overschatten. De figuur van de jeugdrechter blijft doorslaggevend, zo bevestigen bijna alle jongeren (n=25). Een van de consultants van de sociale dienst bij de jeugdrechtbank verwoordt treffend wat de jongeren eigenlijk bedoelen:

‘Als je een goede jeugdrechter hebt die alles goed uitlegt, mag je in een donkere stoffige kelder zitten, dan is dat toch een goed verhoor dat die jongeren een heel goed gevoel geeft over zijn deelname. En

een schone kamer met plantjes en een schone stoel is geen garantie voor succes als de jongere niet het gevoel heeft dat er echt oprechte interesse is in wat hij te zeggen heeft.' (Consulent Sociale Dienst van de Jeugdrechtbank)

Beoordelen van de capaciteit van de minderjarige als basis voor het geven van een passend belang aan de geformuleerde mening

Als derde stap moet volgens het VN Kinderrechtencomité een passend belang worden gehecht aan de mening van de minderjarige. Wat gepast is, hangt af van een adequate individuele analyse van de capaciteit van de minderjarige om een eigen mening te vormen. Indien de beoordelaar tot het besluit komt dat de minderjarige capabel is om op redelijke en onafhankelijke wijze een eigen mening te vormen, moet de mening als een belangrijke factor in rekening worden gebracht. In het verlengde daarvan is het de taak van de beroepsbeoefenaars om een gevoel te creëren dat minderjarigen ernstig genomen worden (Rap, 2013). Ook het Comité benadrukt dat louter luisteren naar de minderjarigen niet volstaat.

Toch blijkt uit onderzoek dat er een zekere terughoudendheid bestaat om al te veel gewicht te geven aan de mening van minderjarigen. Tisdall (2015) komt tot de conclusie dat de mening van minderjarigen doorgaans wordt omschreven als ambivalent of angstig, terwijl de mening van volwassenen vaker wordt beoordeeld als consequent, vastberaden en duidelijk. Dat verklaart meteen waarom meer gewicht wordt toegekend aan de mening van volwassenen. Volgens Tisdall (2015) is dit te wijten aan het feit dat minderjarigen nog steeds niet worden gerespecteerd als volwaardige sociale actoren wat effectieve participatie in de weg staat. Op die manier lijken de oude discussies over de visie van de jeugdrechter op de competentie van kinderen (Franssens, Put & Deklerck, 2010; Verhellen, 1993 1995) toch blijvend de effectiviteit van hun participatie te ondergraven.

Sommige minderjarigen (n=3) geven aan weinig inzicht te hebben in de manier waarop met hun mening rekening gehouden wordt, maar er vanuit te gaan dat er wel degelijk iets mee gedaan wordt.

"OK, het moet daar allemaal snel gaan he. Het is de ene na de andere die bij de rechter binnen gaat. Wat ze eigenlijk doen met wat kinderen zeggen, weet ik niet, maar ik kan me niet voorstellen dat het voor de show is. Daar hebben die echt geen tijd voor." (Minderjarige)

Sommige jongeren (n=5) geven aan geen idee te hebben of de jeugdrechter hun mening in rekening nam. Veruit de meeste jongeren (n=19) zijn ervan overtuigd dat geen (of een verwaarloosbaar) gewicht werd toegekend aan hun mening in de uiteindelijke besluitvorming. Opvallend is dat meer dan 60% van de bevroegde jongeren (n=17) de perceptie heeft dat het besluit van hun jeugdrechter vaak al vast staat nog voor de zitting plaatsvindt. Dat gevoel wordt overigens door de professionals gedeeld. Daar stelt 50% van de respondenten (n=16) dat de impact van het horen van de jongeren eerder minimaal is. Opmerkelijk is dat in dat laatste cijfer overigens alle profielen van de respondenten vertegenwoordigd zijn.

"Je mag je mening geven. Of het jou gaat redden of jou gaat helpen, of ze je daardoor iets anders gaan opleggen, neen, dat denk ik niet. Nee, de jeugdrechter heeft altijd wel al een plannetje klaarstaan, dat gebeurt vooraf al." (Minderjarige)

"In mijn ervaring, voor ik binnenga, heeft mijn rechter al besloten wat hij gaat doen. Hij laat mij wel praten, maar die luistert niet. Hij weet al wat hij gaat beslissen voor ik daar binnen kom. Ik weet dat 100%. Gewoon al met het advies van de consulent, dat is waar ze het meeste op in gaan." (Minderjarige)

"Ze [de minderjarigen] mogen altijd wel hun verhaal doen. Of alle rechters er even goed naar luisteren, dat is iets anders. Je kan iemand laten vertellen, maar als op voorhand je mening al vaststaat, heeft het weinig zin. Ik heb nog nooit meegemaakt dat ze niks mogen zeggen eigenlijk." (Jeugdadvocaat)

Daarmee leunen deze getuigenissen aan bij de resultaten van ander internationaal onderzoek waaruit blijkt dat jongeren vaak het gevoel hebben dat ze maar weinig impact hebben op beslissingen, wat hen

achterlaat met gevoelens van hulpeloosheid (Burke, 2010; Fylkesnes, Taylor & Iversen, 2018; Leeson, 2007; zoals geciteerd in Petintseva & Roose, 2020).

Een terugkoppeling

Dat gevoel weinig impact te hebben, is misschien helemaal niet terecht. Misschien heeft een jeugdrechter de mening meer in rekening gehouden dan door de jongeren gepercipieerd wordt. Precies daarom stelt het VN Kinderrechtencomité als vierde stap dat minderjarigen het recht hebben om op de hoogte te worden gesteld van het resultaat van het horen. Dat resultaat is niet enkel beperkt tot de eigenlijke beslissing die genomen is maar omvat ook informatie over hoe hun mening in acht is genomen. Deze terugkoppeling is een manier om te garanderen dat het horen niet enkel als formaliteit wordt aanschouwd, maar ook serieus wordt genomen en effectief is (Bouma et al, 2018; Van Bijleveld et al, 2014; Pöllki et al, 2012), en dat het horen ook door de jongeren zo ervaren wordt. Onderzoek toont immers aan dat jongeren hun participatie niet als betekenisvol of zinvol ervaren, als ze het gevoel hebben dat ze niet echt inspraak gehad hebben (De Backer, 2007).

*‘Ik denk dat daar absoluut nog een groeimarge is om jongeren echt au sérieux te nemen, dat denk ik wel. Of op zijn minst ook, het is niet omdat een jongere een stem heeft dat daar daarom moet naar geluisterd worden, maar dan ook het uitleggen waarom al dan niet rekening werd gehouden.’
(Parketmagistraat)*

In ons onderzoek is – gelet op de door de jongeren gedeelde ervaringen over het horen zelf – hier niet verder op ingegaan. Ander (relatief) recent onderzoek heeft jongeren wel expliciet naar die terugkoppeling gevraagd en laat jongeren daarover aan het woord. Die jongeren geven aan dat ze (meer) geïnformeerd willen worden over de impact die hun stem heeft op de beslissingsprocedure (Cappon & Vander Laenen, 2015). Opmerkelijk is dat de jongeren uit dat onderzoek zich erg bewust zijn van het feit dat het hoorrecht niet impliceert dat hun mening per definitie gevolgd wordt, maar ze willen de bevestiging krijgen dat hun mening serieus in overweging werd genomen bij het maken van een beslissing.

De mogelijkheid tot klacht of beroep

Als vijfde en laatste stap binnen het hoorrecht meent het VN Kinderrechtencomité dat lidstaten moeten voorzien in een klachten- en beroepsprocedure voor minderjarigen. Daarnaast moeten minderjarigen op de hoogte worden gesteld van deze mogelijkheden indien ze van mening zijn dat hun hoorrecht geschonden is. Bovendien moeten ze geïnformeerd worden bij wie ze hiervoor terecht kunnen en welke stappen ze dienen te ondernemen.

Geen enkele respondent haalt – in de context van het recht op participatie en het hoorrecht – ervaringen aan met klachten of beroepsprocedures. Een van de jeugdadvocaten wijst op het feit dat klachten en beroepsprocedures over het algemeen weinig voorkomen in het jeugdrecht. De vraag rijst of dit het gevolg is van het naleven van het hoorrecht of een gebrek aan informatie omtrent de mogelijkheid tot het neerleggen van een klacht en het instellen van beroep.

Discussie en conclusie

Het moge duidelijk zijn dat de Vlaamse praktijk rond het participeren van minderjarigen aan een procedure bij de jeugdrechtbank vandaag niet altijd aansluit bij de aanbevelingen zoals die in de algemene commentaar van het VN-kinderrechtencomité vooropgesteld worden. Dat komt duidelijk uit de getuigenissen van de professionals en minderjarigen naar voren.

Het recht om gehoord te worden en het recht op participatie is netjes verankerd in het Belgische/Vlaamse juridische kader. Door de algemene formulering en het ontbreken van een duidelijke houvast met betrekking tot de modaliteiten van dat horen, zijn veel uiteenlopende praktijken ontstaan. Het verschil in die praktijken kan deels in verband gebracht worden met de verschillende visies die ook onder jeugdrechters lijken te leven over de manier waarop participatie invulling gegeven moet worden. Sommige jeugdrechters vertrekken duidelijk van wat Petintseva en

Roose (2020) een meer *instrumentalistische invulling* noemen, waarbij – onder invloed van de ervaren capaciteitsdruk – het horen van jongeren bijna “een te volbrengen taak” wordt (Rap & Klep, 2021; Lundy, 2018; Collins, 2017). Ander jeugdrechters lijken koste wat het kost te proberen er een meer *individu-gerichte invulling* aan te geven (Gray & Smith, 2019; Pleysier, 2019; Roose, Vos & Feryn, 2018; Checkoway, 2010), vertrekkend vanuit de idee dat het participeren een pedagogische functie kan hebben; kan bijdragen tot het opnemen van verantwoordelijkheid door de jongere. Het ontwikkelen van een gedragen visie daarover, die uitmondt in een reeks duidelijke – afdwingbare – modaliteiten, is de enige manier om de verschillen en gesignaleerde pijnpunten weg te werken.

Wanneer de vijf stappen die leiden tot effectieve participatie, uitgewerkt door het VN Kinderrechtencomité, worden getoetst aan de Vlaamse praktijk, wordt duidelijk waarover nog geen gedragen visie bestaat en waarover die modaliteiten dan moeten gaan.

Ten eerste blijkt niet elke minderjarige op een goede manier voorbereid te zijn. Vaak is er een gebrek aan informatie en ondersteuning waardoor minderjarigen geen idee hebben wat te verwachten. Het gebrek aan voorbereiding leidt in sommige gevallen zelfs tot angst, wat een effectieve participatie vervolgens evident in de weg staat. Vandaag hebben alle jongeren recht op de bijstand van een advocaat, die deze voorbereiding samen met de jongere opneemt. Dat het soms mis gaat, heeft niet alleen te maken met het feit dat jongeren niet verplicht bijgestaan moeten worden door speciaal daartoe een jeugadvocaat (De Bondt, 2021), maar ook met het verschil in de kwaliteit tussen hen, als de jongeren wel door een jeugadvocaat bijgestaan worden (Vercruysse, 2022). Daarnaast geven jeugadvocaten ook aan soms gehinderd te worden in hun mogelijkheden om met de jongeren in gesprek te gaan, wat een optimale voorbereiding in de weg staat (De Bondt & Vercruysse 2021). Het is daarom belangrijk niet alleen oog te hebben voor het statuut en de opleiding van de jeugadvocaat, maar tevens voor de context waarbinnen ze met de jongeren aan de slag moeten gaan.

Ten tweede – en in het verlengde daarvan – blijkt dat de context waarin de minderjarige gehoord wordt, vaak niet aangepast is aan diens noden en behoeften. De fysieke context wordt als niet-kindvriendelijk en zelfs intimiderend gepercipieerd. Hoewel de fysieke context een invloed kan hebben op de effectieve participatie van minderjarigen, blijkt dit niet de meest invloedrijke factor. De interactie tussen de jeugdrechter en de minderjarigen wordt als belangrijker gepercipieerd. Echter blijkt dat die interactie eveneens sterk afhankelijk is van de individuele jeugdrechter en niet steeds als kindvriendelijk wordt ervaren. Een gedragen visie omtrent de invulling van participatie en de rol van de jongere in de procedure, kan daaraan verhelpen. In dat debat zal op zoek gegaan moeten worden naar het juiste evenwicht in wat Rap (2016) beschrijft als het spanningsveld tussen de imposante setting van de rechtbank en de taak die de rechtbank heeft om participatie te faciliteren.

Ten derde wordt de mening van minderjarigen niet steeds serieus in overweging genomen waardoor de kans bestaat dat minderjarigen het gevoel krijgen niet gehoord te worden. De discussie over het gewicht dat aan de mening van jongeren gegeven moet worden, gaat terug op de oude discussie over de competentie van jongeren om ook daadwerkelijk aan een beslissingsproces te participeren (Franssens, Put & Deklerck, 2010; Verhellen, 1995). Een debat hierover moet plaatsvinden in een ruimer maatschappelijk debat over de graduele competentieverwerving van jongeren en de manier waarop dat in een juridisch kader vertaald moet worden.

Ten vierde ontbreekt het in de praktijk eveneens aan een terugkoppeling naar de minderjarige over de uitkomst van de participatie. Jeugdrechters geven niet aan hoe en in welke mate rekening wordt gehouden met de stem van minderjarigen. Dat hiaat kan deels gekoppeld worden aan het recht op informatie en de manier waarop dat doorheen de procedure vorm gegeven moet worden. Het is niet enkel belangrijk jongeren te informeren over hun recht op participatie, maar evenzeer over de impact en gevolgen van die participatie (Bouma et al, 2018; Cashmore, 2002). Ook dat debat is in essentie gekoppeld aan ideeën over de competentie van jongeren en wat dat moet betekenen voor (de aard van) de informatie die (op welk moment) aan hen verstrekt wordt.

Een vijfde en laatste vaststelling is dat klachten en beroepsprocedures over het algemeen weinig voorkomen in het jeugdrecht, al zeker wat betreft schendingen van het hoorrecht. Dat is enigszins opmerkelijk omdat het naar aanleiding van strafprocedures ten aanzien van volwassenen bij momenten arresten (ook van de Europese Hoven) lijkt te regenen over de mate waarin hun effectieve participatie aan de procedure in het gedrang gekomen is. Hierdoor kan de vraag worden gesteld of minderjarigen wel voldoende van op de hoogte zijn van de mogelijkheden die ze in dit verband (zouden moeten) hebben.

Dit artikel heeft geenszins tot doel een negatief beeld te schetsen. Er zijn weliswaar goede praktijken en actoren die alles in het werk stellen om effectieve participatie te realiseren. Maar eerlijkheid gebiedt te zeggen dat niet elke jeugdrechter erin slaagt te zorgen voor de randvoorwaarden die nodig zijn om minderjarigen effectief te laten participeren. Over het algemeen ontbreekt het dus aan een gedragen visie, vertaalde regels en richtsnoeren om het hoorrecht te reguleren. Hierdoor ontstaan discrepanties in de praktijk. Laat het doel van dit artikel zijn om er op te wijzen dat een fundamenteel kinderrecht, zoals het recht om gehoord te worden, niet mag afhangen van de wil en de gebruiken van een individuele beroepsbeoefenaar.

Wetgevings- en beleidsdocumenten

- Europese Commissie (2011), Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement, De Raad, Het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité Van De Regio's, *Een EU-agenda voor de rechten van het kind*, COM(2011) 60 definitief, Brussel, 15 februari 2011.
- Europese Commissie (2021), Mededeling van de Commissie aan het Europees Parlement, De Raad, Het Europees Economisch en Sociaal Comité en het Comité Van De Regio's, *EU-strategie voor de rechten van het kind*, COM(2021) 142 final, Brussel, 24 maart 2021.
- Kinderrechtencomité (2009) *Het recht van het kind om gehoord te worden. Algemene Commentaar Nr. 12*, CRC/C/GC/12, 20 juli 2009.
- Kinderrechtenverdrag (1989), *Verdrag inzake de Rechten van het Kind van 20 november 1989*, BS 17 januari 1992.
- Parlementaire stukken (2007) *Parl.St.* Kamer 2007-2008, nr.175/001, 4.
- Raad van Europa (2010) , Comité van Ministers, *Richtsnoeren van het Comité van Ministers van de Raad van Europa voor kindvriendelijke justitie, en de Toelichting van het Comité van Ministers*, 17 november 2010.
- Richtlijn 2016/800 van het Europees Parlement en de Raad van 11 mei 2016 betreffende procedurele waarborgen voor kinderen die verdachte of beklaagde zijn in een strafprocedure, *Publicatieblad L 132*, 21 mei 2016.
- Verenigde Naties (1985), Resolutie 40/33 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (29 november 1985) *Standard Minimum Rules on the Administration of Juvenile Justice*, UN Doc. A/RES/40/33 (1985).
- Vlaamse Decreet (2019) Decreet van de Vlaamse Gemeenschap 15 februari 2019 betreffende het Jeugddelinquentierecht, BS 26 april 2019, 40.831.
- Wet (1994), Wet van 2 februari 1994 tot wijziging van de wet van 8 april 1965 betreffende de jeugdbescherming BS 17 september 1994.

Rechtspraak

- Grondwettelijk Hof (2010), GwH 4 februari 2010, T.Fam 2010, afl. 3, 51, noot P. SENAËVE
- Grondwettelijk Hof (2021), GwH 11 februari 2021, nr. 22/2021.
- Hof van Cassatie (2015), Cass. 1 december 2015, AR P.15.1335.N.
- Hof van Cassatie (2003), Cass. 14 oktober 2003, AR P.03.0591N.
- Raad van State (2008), RvS 29 mei 2008, nr. 12.070.
- Rechtbank Brussel (1995) Brussel 27 november 1995, KIDS III, 3.8.1, - E, 50
- Rechtbank Brussel (2008) Brussel 20 maart 2008, nr. 1103/2009, JDJ 2012, afl. 320, 37;
- Rechtbank Brussel (2009) Brussel 9 maart 2009, nr. J./59/2009, JDJ 2012, afl. 320, 37-38;
- Rechtbank Dendermonde (1995), Dendermonde 6 december 1995, onuitgegeven
- Rechtbank Gent (1995), Gent 26 juni 1995, RW1995-96, 1357.
- Rechtbank Luik (2004) Luik 1 december 2004, J.L.M.B. 2005, afl. 11, 469;

Literatuur

- Alofs E. & De Bus S. (2022), De procespositie van de minderjarige in het jeugdrecht, *T.Fam.*, afl. 5-6, 145-154.
- Archard D. & Skivenes M. (2009), Hearing the child, *Child & Family Social Work*, 14, 391-399.

- Asselman H. (2016), Participatie van minderjarigen in protectionele procedures voor de jeugdrechtsbank: overwegingen bij het hoorrecht en het recht op vertegenwoordiging door een advocaat, *TJK* afl. 2, 179-185.
- Augsberger A. (2014), Strategies for engaging foster care youth in permanency planning family team conferences. *Children and Youth Services Review*, 43, 51-57.
- Bell M. (2002), Promoting children's rights through the use of relationship, *Child and Family Social Work*, 7 (1), 1-11.
- Berrick J.D., Dickens D., Pösö T. & Skivenes M. (2015) Children's involvement in care-order decision-making: A cross-country analysis, *Child Abuse & Neglect*, 49, 128-141.
- Bouma H., López López M., Knorth E. & Grietens H. (2018), Meaningful participation for children in the Dutch child protection system: A critical analysis of relevant provisions in policy documents, *Child Abuse & Neglect* Vol 79, 279-292.
- Bouverne-De Bie M. & Roose R. (2017), Eugene Verhellen. In memoriam. *Panopticon*, 38(6), 412-415.
- Burke T. (2010), Anyone listening? Evidence of children and young people's participation in England. Londen: CRAE/NCB.
- Cahill H. & Dadvand B. (2018), Re-conceptualising youth participation: A framework to inform action. *Children and Youth Services Review*, 95, 243.
- Cappon L. & Vander Laenen F. (2015), Gehoord worden is nog geen inspraak: perspectieven van minderjarigen en ouders op de beslissingen genomen door de jeugdrechter, *Tijdschrift Voor Jeugd en Kinderrechten*. 16(1). 3-19.
- Cashmore J. (2002), Promoting the participation of children and young people in care, *Child Abuse & Neglect*, 26, 837-847.
- Checkoway B. (2010), What is youth participation, *Children and Youth Services Review*, 33, 340-345.
- Collins T. M. (2017), A child's right to participate: Implications for international child protection. *The International Journal of Human Rights*, 21(1), 14-46.
- Cossar J., Brandon M. & Jordan P. (2014), 'You've got to trust her and she's got to trust you': Children's views on participation in the child protection system, *Child & Family Social Work*, 103-112.
- Daly A. (2011) The right of children to be heard in civil proceedings and the emerging law of the European Court of Human Rights, *International Journal of Human Rights*, volume 15, nr. 3, 441-461
- Danckaerts J. (2006), Reflecties vanuit de praktijk van een jeugdrechter *Orde dag 2006*, 35-40.
- Defence for Children (2018), *Participation as a children's right*. Leiden, Nederland.
- De Backer K. (2007), Participatie en kwaliteit in de jeugdzorg. *Alert*, 33(1), 50-59.
- De Bock S. (2006), *Gebloed voor het leven. Het ongekuiste verhaal van vijf jonge criminelen uit Everberg*, Leuven, Van Haelewyck, 244.
- De Bondt W. (2021), Voor mij graag een speciaal opgeleide jeugdadvocaat alstublieft, *Panopticon* 42, 397-402.
- De Bondt W. & Vercruysse L. (2021). *Procedural safeguards of children who are suspects or accused persons in criminal proceedings: Perceptions of professionals*, Fundamental Rights Agency.
- De Bondt W. & Vercruysse L. (2022). *Procedural safeguards of children who are suspects or accused persons in criminal proceedings: Perceptions of children*, Fundamental Rights Agency.
- Decock G. (2007) "De minderjarige pleegt een misdrijf" in Kinderrechtswinkels (ed.), *De juridische positie van de minderjarige in de praktijk*, Heule, UGA, 2007, 140-154.
- Defrancq R. & De Dapper A. (2014), "Wanneer is de hoorplicht van toepassing?" in G. Decock, L. De Geyter, K. Devolder, A. Vandekerckhove en S. Van Rumst (eds.), *Kids-Codex*, Brussel, Larcier, 2014.
- De Smet B. (2021), Videoconferenties voor minderjarige verdachten, *RW*, afl. 22, 842-843.
- De Smet B. (2020), Reacties en vervangende reacties in het jeugddelinquentierecht, *T.Strafr*, afl. 3, 184-203.
- Desmet N. (1998), *Hoorrecht van minderjarigen. Een onderzoek naar de praktijk van het horen van minderjarigen*, Gent Kinderrechtswinkels, 1998, 110.
- Dillon J. , Greenop D. & Mills M. (2015), Participation in child protection: A small-scale qualitative study, *Qualitative Social Work*, 1-16.
- Dumortier E. (2007), De strijd om de jeugddelinquent. *Panopticon*, 6, 1-4.
- Eeckhout M. & Desmet N. (2005), Een onderzoek naar de praktijk van het horen van minderjarigen in de Belgische rechtspraak, *TJK* afl. 2, 59-61.
- Eeckhout M.(2005), *Hoorrecht van minderjarigen. Een onderzoek naar de praktijk*, Gent, Kinderrechtswinkels, 2004, 89.
- Eliaerts C. & Christiaens J. (2009), "Niets is wat het lijkt in de jeugdbescherming ..." in *Van pionier naar onmisbaar. Over 30 jaar Panopticon*, Maklu, 461-482.
- Fernández-Molina E., Bermejo M. & Baz O. (2020), Observing Juvenile Courtrooms: Testing the Implementation of Guidelines on Child-Friendly Justice in Spain. *Youth Justice*, 21(2), 192-209.
- Foussard C., & Jung H. R. (2022), Towards a Holistic Approach to Systemic Child Participation for Child-Friendly Justice. In: S. Gomes, M. J. L. Carvalho, & V. Duarte (eds.). *Incarceration and Generation Volume II*. London: Palgrave Macmillan, 71-105.
- Franssens M., Put J. & Deklerck J. (2010), *Het beleid van de jeugdmagistraat*. Leuven: Universitaire Pers Leuven.
- Fundamental Rights Agency of the European Union (2017), *Child-friendly justice: Perspectives and experiences of children involved in judicial proceedings as victims, witnesses or parties in nine EU Member States*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2017-child-friendly-justice-children-s-perspective_en.pdf
- Fundamental Rights Agency of the European Union (2022), *Children as suspects or accused persons in criminal proceedings: procedural safeguards*. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2022-children-procedural-safeguards_en.pdf

- Fylkesnes M.K. Taylor, J., & Iversen A.C. (2018), Precarious participation: Exploring ethnic minority youth's narratives about out-of-home placement in Norway. *Children and Youth Services Review*, 88, 341-347.
- Goedseels E. (2016), Het moeilijke samengaan van beschermen en sanctioneren. Naar een LAT-relatie?, *TJK* 2016, 106-123
- Greenwood D.J. & Levin M. (2006), *Introduction to action research: Social research for social change*. Londen: Sage.
- Gray, P. & Smith R. (2019), Shifting sands: The reconfiguration of neoliberal youth penalty. *Theoretical Criminology*, 1, 1-21.
- Hänsch B. (2003), Jeugdrechter-Uitvoeringsrechter, *RABG* 2003, 918-920.
- Hart R. (1992), *Children's participation : from Tokenism to citizenship*. Florence: UNICEF.
- Henry S., Henaghan M., Sanders J. & Munford, R. (2014), Engaging youth in youth justice interventions: Well-being and accountability. *Youth Justice*, 15(3), 240-255.
- Herbots K. (2011), Hoorrecht van minderjarigen, *NJW* afl. 239, 236-237.
- Herbots K. & Put J. (2010), Grondwettelijke verankering van kinderrechten, *TJK* 2010, afl. 1, 9-19.
- Lansdown G. (2011). Every child's right to be heard: *A resource guide on the UN Committee on the Rights of the Child general comment no. 12*. London: Save the Children & UNICEF.
- Kriz K. & Roundtree-Swain D. (2017), We are merchandise on a conveyer belt: How young adults in the public child protection system perceive their participation in decisions about their care, *Children and Youth Services Review*, 78, 32-40.
- Leenknecht J. & Veeckmans K. (2021) Jeugddelinquentiedecreet. Schending belang van het kind en legaliteitsbeginsel, maar fundamenteën blijven overeind, *NjW* afl. 443, 422-43.
- Leeson C. (2007), My life in care: Experiences of non-participation in decision-making processes. *Child & Family Social Work*, 12(3), 268-277.
- Liefwaard T. & Kilkelly U. (2018), Child-friendly justice: past, present and future. In: B., Goldson (ed.). *Juvenile Justice in Europe*. Abingdon: Routledge, 57-73.
- Lücker-Babel M.F. (1995), The right of the child to express views and to be heard: An attempt to interpret Article 12 of the UN Convention on the Rights of the Child. *International Journal of Children's Rights* 3, 391-404.
- Lundy L. (2007), 'Voice' is not enough: Conceptualising Article 12 of the United Nations Convention on the Rights of the Child. *British Educational Research Journal*, 33(6), 927-942.
- Lundy L. (2018), In defence of tokenism? Implementing children's right to participate in collective decision-making. *Childhood*, 25(3), 340-354
- Moreau T. (1998), "L'autonomie du mineur en justice" in P. Jadoul e.a. (eds.), *L'autonomie du mineur*, Brussel, Facultés universitaires Saint-Louis, 1998, (161) 176-201.
- Naert J. (2019), A life world perspective on continuity of care in youth services. Proefschrift, Universiteit Gent.
- Petitseva O. & Roose R. (2020), jongerenparticipatie: over doelen, middelen en stokpaardjes, *Panopticon* 41(1) 54-68.
- Pöllki P., Vornanen R., Pursiainen M. & Riikonen M. (2012), Children's participation in child-protection processes as experienced by foster children and social workers *Child Care in Practice*, 18, 107-125.
- Put J. & De Bus S. (2022), Videoconferenties in jeugddelinquentiezaken. *Panopticon*, 43(1), 113-118.
- Put J. & Rom M. (eds.) (2007), *Het Nieuwe Jeugdrecht*. Gent: Larcier.
- Rap S. (2013), *The Participation of Juvenile Defendants in the Youth Court: A Comparative Study of Juvenile Justice Procedures in Europe*. Amsterdam: Pallas Publications.
- Rap S. (2016), A Children's Rights Perspective on the Participation of Juvenile Defendants in the Youth Court. *The International Journal of Children's Rights*, 24(1), 93-112.
- Rap S. & Klep K. (2021), Child Participation as the Holy Grail: Effective and Meaningful Participation in Judicial Proceedings? In: C. Boost, A. Broderick, F. Coomans, & R. Moerland (eds.). *Myth or Lived Reality: On the (In)Effectiveness of Human Rights*. Den Haag: T.M.C. Asser Press, 161-181.
- Roose R. (2005), Participatieve hulpverlening: bron of fata morgana? In *Participatierechten van kinderen. Verzamelde commentaren* (pp. 219-240). Gent: Academia Press.
- Roose R., De Vos K. & Feryn N. (2018), De ontwikkeling van een jeugddelinquentierecht: Van handelen naar behandelen, en (hopelijk) terug? *Panopticon*, 39(3), 185-191
- Senaeve P. (1994), "De invoering van het hoorrecht van minderjarigen", in P. Senaeve en J. Peeters (eds.), *De hervorming van het jeugdbeschermingsrecht*, Leuven, Acco, 1994, 113-137.
- Senaeve, P. (2014), Het hoorrecht van minderjarigen sinds de wet op de familie- en jeugdrechtbank, *T.Fam.*, afl. 8, 176-195.
- Tisdall E. (2015), "Children and Young People's Participation" in Vandenhoele W., Desmet E., Reynaert D. and Lembrechts S. (eds.), *Routledge International Handbook of Children's Rights Studies*, Abingdon: Routledge.
- Vandekerckhove A. (2011), Eerste stappen naar een meer kindvriendelijke justitie. *TJK* 12(1), 42-48.
- Van Bijleveld G., Dedding C. & Bunders-Aelen J. (2015), Children's and young people's participation within child welfare and child protection services: A state-of-the-art review, *Child & Family Social Work*, 20, 129-138.
- Van Bijleveld G., Dedding C. & Bunders-Aelen J. (2014), Seeing eye to eye or not? Young people's and child protection worker's perspectives on children's participation within the Dutch child protection and welfare services, *Children and Youth Services Review*, 47, 253-259.
- Van Bueren G. (2007), *Child rights in Europe*, Parijs, Council of Europe publishing, 82.
- Vasseur R. (2019), Hoorrecht 'light': over videoconferenties en telehoren van minderjarigen, *TJK* afl. 1, 90-103.
- Vercruyse L. (2022), Een kwaliteitsvolle jeugdadvoaat: Een must-have voor minderjarige verdachten, *Panopticon* 43, 383-399.
- Verhellen E., Cappelaere G. & Spiesschaert F. (1992), Directe werking en primauteit van het V.N.-Verdrag inzake de Rechten van het Kind, *RW*, 1274-1275.

- Verhellen E. (1993), Evolutie van kindbeeld en mensenrechten: van “nog-niet” mensen naar volwaardige burgers. *Tijdschrift voor jeugdhulpverlening en jeugdwerk*, 5 (11), 13-17.
- Verhellen E. (1995), De evolutie van de rechten van het kind. Van object van sociale controle naar subject van rechtsbescherming, in: *Justitie en Sociale Hulpverlening : 100 Jaar Evolutie. Een Tweede Eeuw Gaat in*. Bruxelles, Bruylant, 1994, pp. 567–603.
- Vreysen B. (2008), *Over de schreef. Jeugdrecht en de aanpak van probleemjongeren*, Antwerpen, Standaard Uitgeverij.
- Vis S.A. & Thomas N. (2009), Beyond talking-children’s participation in Norwegian care and protection cases. *European Journal of Social Work*, 12(2), 155-168.
- Werkgroep Rechtspositie en Rechtswaarborgen (2015), *Besluittekst*,
https://www.jeugdhulp.be/sites/default/files/documents/besluittekst_werkgroep4.pdf